

אף לדעת רבי חייא החולק על רב אסי וסובר שכל שיש לו התר אכילה נחשב שלו, אפשר שמודה לענין חלה משום שנאמר ערסתכם שתי פעמים (עפ"י דיהוי הגמרא ופר"ח. ואפשר שאף לענין מצה מודה משום הג"ש).

ואולם הרמב"ם (בכורים ו,ד; חמץ ו,ה) פסק שעיסת מעשר שני בירושלים חייבת בחלה, וכן מצת מעשר בירושלים יוצא בה ידי חובתו. יש מפרשים מפני שלהלכה נוקט הרמב"ם שאומרים 'הואיל' ויכול להישאל על המעשר (עפ"י שער המלך). ויש מפרשים מפני שבירושלים יש לו בה התר אכילה. וסובר הרמב"ם שנחשב בזה 'עריסותכם' [וכפילות התיבה באה לדרשה אחרת. עתוס']. ויש מי שכתב שאף בגבולין חייבת משום שראוי לפדותה ולאכלה (עפ"י מהרש"ל) אבל כמה אחרונים נקטו שבגבולין פטורה (ע' כס"מ ורדב"ז, מהרש"א וערוך לנר). וע"ע בספר בית הלוי כה-כו.

[עיסה של טבל חייבת בחלה (ירושלמי). וכתבו התוס', דוקא אם יש שיעור חיוב חלה מלבד חלק הכהן (וכ"כ באבי עזרי בכורים ו,ג בדעת הרמב"ם)].

דף לו

עא. מה דינם של האתרוגים דלהלן?

- א. אתרוג שניקב; ניקבוהו עכברים; חסר; נסדק.
- ב. אתרוג תפוח או סרוח.
- ג. אתרוג ככדור; אתרוג התיים; גדלו בדפוס.
- ד. המנומר; הכושי; הלבן.
- ה. הכבוש והשלוך.
- ו. הבוסר; הקטן מכאגוז או מכביצה.
- ז. הגדול מאד.

א. שנינו: ניקב וחסר כל שהוא – פסול. ניקב ולא חסר כלשהו – כשר.

שנה עולא בר חיננא: ניקב נקב מפולש – במשהו (פוסל). נקב שאינו מפולש – בכאיסר.

א. לפרש"י רמב"ם ועוד, עולא בר חיננא מדבר בנקב בלא חיסרון, ומפרש שלא הכשירה משנתנו אלא בשאינו מפולש ואינו בגודל איסר.

ויש מפרשים שאפילו נקב מפולש אינו פוסל אלא בחסרון משהו, ונקב שאינו מפולש צריך שיהא בו חסרון כאיסר (עפ"י ראב"ד ור"ח ורי"ד. וכן נראה מהר"ן שנקט לעיקר; דעה שניה בשו"ע). ובשעת הדחק יש לסמוך על דעה זו (רמ"א וט"ז) ולברך עליו (הגר"ז, משנ"ב).

ב. מידת האיסר אינה ידועה לנו. ואולם מבואר בפוסקים שהוא ודאי גדול יותר מרוב חלל הגרגרת של עוף. ונחלקו האם הוא גדול מרוב חלל גרגרת הבהמה או פחות ממנו (ע' יו"ד לד, ב).

היה ארוך וצר, רואים כל שאם תעגלו יהא בו כדי איסר – פסול (מג"א ושאר אחרונים).

ג. יתכן שאם ניקב עד חדרי הזרע – בכלל 'מפולש' הוא [וכדין נקב העושה טריפה, שחדרי הזרע כסימפונות הריאה]. ומה שאמרו מפולש מעבר לעבר, היינו שלא כנגד אותם חדרים (תוס'). ויש מי שהקל בפילוש במקום הצר של האתרוג שלא כנגד חדרי הזרע, אבל כמה אחרונים כתבו שמפולש הוא לכו"ע. ע' שער הציון תרמח סק"ה).

- ניקב נקב מפולש לאורך האתרוג מלמעלה למטה ואין הנקב מגיע לחדרי הזרע – אינו בכלל מפולש (עפ"י ט"ז ר"ס תרמח). וכן אם עשוי דפים ודפים וניקב דף אחד מעבר לעבר – יש לומר שאין זה מפולש (עפ"י פמ"ג, מובא בשעה"צ סק"ז).
- ד. חסרון הפוסל הוא כשנחסר מגוף האתרוג אבל נחסר מהקליפה החיצונה בלבד – כשר לכולי עלמא (תרמח, ובאה"ל ריש הסימן). ודעת המשנ"ב (בשער הציון תרמח סק"ז) להחמיר אף בקליפה שמתחת לשכבה הדקה העליונה ביותר, זו שהיא עבה קצת ויש בה חריפות בטעמה (ער"ן). והרבה חולקים וסוברים (כהרשב"א) שאין לפסול אלא כשנחסר מבשר האתרוג הלבן. והמנהג להחמיר בדבר, אבל בשעת הדחק ודאי אפשר לסמוך על המתירים (עפ"י הליכות שלמה י, כא).
- ה. נקבים הרגילים להעשות על ידי קוצי האילן, אעפ"י שיש בהם חסרון – נוהגים להכשירם, שכן דרך גדילתו, ואין זה נקב הפוסל כאשר עורו ובשרו קיים בתוך הנקב (עפ"י תרומת הדשן צט; רמ"א תרמח, ב).
- נקבוהו עכברים – אמר רב: אין זה 'הדר'. יש אומרים שאמר רב: זה 'הדר', שהרי רבי חנינא היה אוכל מקצתו ויוצא בו ידי חובה, ופירשו שזה דוקא בשאר הימים אבל ביום הראשון החסר פסול כפי ששנינו במשנה. ולפי לשון ראשונה פסל רב בנקבוהו עכברים אף בשאר הימים, מפני שמאוס הוא.
- א. כמובא למעלה, נחלקו הראשונים להלכה האם דין 'הדר' נוהג בכל הימים או רק בראשון, ואעפ"י כ' ניקבוהו עכברים פסול (ל"ק) בכל הימים משום 'הקריבהו נא לפחתך הירצף' שהרי מאוס הוא.
- ונחלקו הפוסקים האם נוקטים לדינא כלשון ראשונה או כאחרונה. ולכתחילה יסיר את מקור הנקירה ויזכר [שהרי בשאר הימים החסר כשר]. ואם נטלו בלא הסרת המקום, יסיר עכשיו ויחזור ויטול אבל לא יברך (עפ"י רמ"א תרמט, ה ושער הציון).
- ב. 'חסר' הכשר בשאר הימים; יש אומרים שזה דוקא כשעיקר האתרוג קיים אבל כשחותך אתרוג אין יכול לברך על חתיכה מפני שאין זה 'אתרוג' (ר"ן וריטב"א ופסקי מהרא"י; רמ"א סוס"י תרמט). ויש מכשירים באתרוג שנחסר רובו אם נשאר כביצה (ע' דרכי משה ומגן אברהם שם מהרא"י).
- שנינו במשנתנו, אתרוג שנסדק פסול.
- א. שיעור עומק הסדק, יש אומרים: ברוב הקליפה העבה. ויש אומרים: רק כשהגיע הסדק עד החלל הפנימי (ער"ן; רמ"א תרמח, ה וש"פ).
- ב. משך הסדק; יש אומרים עד שנסדק האתרוג בכל ארכו, אבל אם נשאר למעלה ולמטה משהו שלא נסדק – כשר. ואפילו בשני סדקים. ויש פוסלים ברוב ארכו של אתרוג. ולדעה זו י"א שבחוטמו פוסל הסדק בכל שהוא (עפ"י ר"ן. וערמ"א ובהגר"א). ויש מי שמחלק בין סדק אחד לשנים, שבאחד לא נפסל עד שיסדק כולו, משא"כ בשנים די ברובו (ב"ח, דלא כש"פ). ויש מכשירים לעולם בסדק אחד (ער"ן וריטב"א; או"ח תרמח, ה).
- ב. שנו בברייתא: אתרוג תפוח או סרוח – פסול. ופירשו בגמרא שניהם מבוהין, שאם תפח (= התנפה, כגון ע"י רטיבות. לשון אחרת: נרקב. רש"י) ולא סרוח, או סרוח (= נרקב. ל"א: הסריח מחמת תולעים, אעפ"י שלא נרקב. ערש"י) ולא תפח – פסול. אבל אם נימוח מבפנים בלבד וקליפתו קיימת וחדרי הזרע קיימים, נסתפק רבא שמא יש לדמותו לריאה שנשפכה כקיתון שכשרה אם קיימים הסימפונות.

להלכה יש מקלים שסוברים ספק דרבנן הוא, ויש פוסלים שספק דאורייתא הוא (בשו"ע תרמח, ד משמע שנקט לעיקר את הדעה המכשירה). ויש להחמיר במקום האפשר (הגר"י, משנ"ב). ובאגרות משה (ח"א קפה) נקט להחמיר בדבר שאף כשאין אתרוג אחר, יטול בלא ברכה.

ג. אתרוג ככדור – פסול. ויש אומרים: אף התיום (= שנים דבוקים יחד. רש"י). גידלו בדפוס ועשאו כמין בריה אחרת – פסול, אבל כברייתו – כשר, אף שעשאו דפים דפים (כן פירשו דברי רבא).

א. בשער הציון (תרמח סק"ה) צדד [שלא כפי הנראה לכאורה מדברי הלבוש] שפסול העגול הוא מטעם חסרון 'הדר', ולפי"ז בשאר הימים כשר לדעת הרמב"ם וסייעתו. וכן משמע ברמב"ם לגבי עשאו בדפוס כברייה אחרת.

ב. להלכה התיום כשר, מפני שנחשב כפרי אחד מאחר ואין אדם יכול להפרידו (עפ"י או"ח תרמח, כ; כלבו, משנ"ב). ויש שפסקו לפסול (עפ"י סמ"ג, הרוקה, רבנו ירוחם, ראב"ן). ויש להחמיר בשאפשר (אליה רבה).

ד. המנומר, הכושי והלבן – פסול.

ברייתא אחרת שנו כושי כשר. ופירש אביי: כושי עצמו כשר, שכך דרכו. אבל אתרוג הגדל כאן והוא שחור – פסול. ורבא פירש: לבני בבל הקרובים לכושי ורגילים בהם – הכושי כשר, ואילו לבני ארץ ישראל – פסול (ובכושי ממש. אבל בגדל כאן ונדמה לכושי – פסול אף בבבל. רש"י).

א. יש מפרשים 'דומה לכושי' שהוא שחור כאדם כושי, ולכך הוא פסול. ואילו 'אתרוג הכושי' היינו שיש בו שחרות מועטת – כשר במקומות שדרכם להיות כן (עפ"י רי"ף ורמב"ם; או"ח תרמח, יז. ולדעה זו, במקומות שהאתרוגים הגדלים שם אינם שחורים – הרי זה פסול אפילו הוא סמוך לאותם מקומות שגדלים בהם שחורים. משנ"ב).

ב. יש מצדדים לפסול אתרוג אדום. ויש מכשירים (ע' פמ"ג תרמח א"א סק"ח ושע"ת סקכ"א; חיי אדם קנא, יא).

ג. יש אומרים שמנומר היינו במראות הפסולות; שחור ולבן וירוק ככרתי. ויש אומרים אפילו המנומר בהרבה מראות הכשרות באתרוג פסול משום חסרון 'הדר' (מובא במשנ"ב תרמח סק"ה).

ד. יש אומרים שהפיטם נחשב כגוף האתרוג לענין שינוי מראה. ואף על פי שלהלכה נהגו להקל בדבר, ראוי לחוש לדעת המחמירים, כגון שיש על הפיטם מראה שחור הנראה לעין. ואולם מראה שחור בתוך השקע של הפיטם שנפל [בעוד האתרוג מחובר] – אינו פוסל כלל (עפ"י הליכות שלמה י, כ).

ה. כבוש, שלוק – פסול.

א. כבוש בחומץ ובחרדל ושהה כשיעור שירתיו על האש, או במים ובשאר משקים ושהה מעט לעת – זהו ה'כבוש' הפסול (עפ"י מגן אברהם תרמח סק"ב. וע"ש בב"ח וט"ז ומשנ"ב אודות דבש).

ב. אתרוג שהוקפה – לא נעשה 'כבוש' על ידי כך. ואם הוקפה בתוך מים שהגלידו, לדעת כמה אחרונים גם כן לא נעשה 'כבוש' בכך. אלא שיש לדון בזה מטעם אחר; אם לאחר הוצאת האתרוגים מההקפאה הם מתקלקלים לאחר כמה ימים, יתכן שבכלל 'נסרח' הם כבר מקודם לכן. וצריך לבדוק זאת מבחינה מציאותית (עפ"י אגרות משה או"ח ח"א קפה. ובשבט הלוי ח"א קעו) הכשיר אתרוג ששהה במקרה משנה שעברה, רק כתב שיש לזוהר שלא יבואו עליו מים במשך שהותו שם).

ג. כתב החתם-סופר (בתשובה י"ד פא) נוהגים אנו להוציא הלולב ומיניו מן המים בשבת שבתוך החג בסוף היום, כדי שלא יהיו כבושים וייפסלו. ובפתחי תשובה (י"ד פז סקי"ט) העיר: לכאורה לא שמענו כבוש פסול אלא באתרוג שהוא דבר מאכל, אבל לא בלולב הדס וערבה. ויש לעיין. ע"כ.

ו. הבוסר; רבי עקיבא פוסל וחכמים מכשירים.

א. רש"י פירש ששיעורו כפול הלבן. וכן פירש הסמ"ג. והתוס' חולקים וסוברים שמדובר בגדול דיו אלא שפסול משום בוסרו [אם מפני שאין מוציאים אותו לזריעה אם משום שאינו 'הדר']. (לפירוש הב"י, התוס' (לא: ד"ה שיעור) בסוף דבריהם צדדו שלחכמים כשר אפילו כפול הלבן משום שעתיד לגדול הלכך חשוב הוא. ואין כן דעת החכ"צ קסה).
יש מי שכתב שמחלוקת זו תלויה במחלוקת רבי עקיבא וחכמים באתרוג הירוק ככרתי, שלא נגמר בישולו (עפ"י תורי"ד).
ב. הלכה כחכמים (ששו"ע סוסי' תרמח). ולפי הסמ"ג יש להכשיר אף בכפול הלבן כנ"ל. ואולם לדינא אין לזוז ממשמעות דברי השו"ע שפחות מכביצה פסול (עפ"י באור הלכה שם).

שיעור אתרוג הקטן; רבי מאיר אומר: כאגוז. רבי יהודה אומר: כביצה.

א. כתבו התוס' שאין הנידון שייך למחלוקת רבי עקיבא וחכמים בבוסר, כי כאן אינו בוסר וכשר אפילו לרע"ק, ומאידך פחות משיעורו יתכן שפסול אף לחכמים מפני שלרוב קטנו אינו 'פרי' גמור, משא"כ הבוסר הגדול נחשב הוא 'פרי' (עתוס' לא: ולפרש"י שחכמים מכשירים אף בקטן מכאגוז, אפשר דוקא בבוסר הכשירו מפני שדרכו לגדול בעתיד. וכ"כ בשבלי הלקט בשם רש"י).
ויש מי שכתב ששתי המחלוקות אחת היא; שאגוז הוא שיעור של בוסר באתרוג, וכביצה יצא מכלל בוסר (עפ"י ריא"ז).

ב. הלכה כרבי יהודה ששיעורו כביצה. ודי כביצה של זמננו, גם לדעת הסוברים שהביצים נתקטנו מבזמן התלמוד, שהכל לפי אותו הערך ואם הביצים נשתנו גם גידול האתרוגים נשתנו (עפ"י שו"ת חתם סופר קפא). ובבכורי יעקב כתב שנכון לבעל נפש להדר לכתחילה אחר אתרוג הגדול כשתי ביצים (מובא בבאה"ל סוסי' תרמח).

יש מהראשונים שהקלו בשעת הדחק בכאגוז (עפ"י או"ז; הרוקח).

ג. אתרוג גדול שנצטמק משיעורו; בספר חיי אדם כתב לפסול משום שאינו 'הדר'. ואם אין לו אחר – יטלנו בלא ברכה אפילו ביום הראשון (עפ"י בכורי יעקב. מובא בבאור הלכה סוסי' תרמח. ויש מצדדים לפסול מטעמים אחרים, שאין זה דרך גידולו או מפני שאין ניכרת לקיחתו. ע' אבני נזר תפב; דובב מישרים ח"ג עו, א).

ד. אתרוג שאין בו כשיעור – פסול בכל ימי החג (ר"ן וש"פ).

ה. להידור מצוה, יש לחזור אחר אתרוג הגדול יותר מהשיעור המצומצם. ואפילו קנה אתרוג כביצה, מצוה להוסיף עד שליש (בדמים. וי"מ: שליש בגודל] ולהחליפו באתרוג גדול יותר (עפ"י ב"ק ט בתוס' ורא"ש; או"ח תרנו).

ז. לדברי רבי יהודה, שיעור אתרוג הגדול כדי שיאחוז שנים בידו אחת. [אם משום שצריך 'הדר'. ואף אם אין צריך 'הדר' (כפי שאמרו בשיטת רבי יהודה, לעיל לא:), פסל מחשש נפילה כאשר מחליף המינים מיד אחת

לחברתה]. רבי יוסי אומר: אפילו אחד בשתי ידיו. [וכן סבר רבי עקיבא, שפעם אחת בא לבית הכנסת ואתרוגו על כתפו].

הלכה כרבי יוסי, להכשיר אפילו גדול ביותר (סו"י תרמח).

דין המינים הכשרים לסיכוך – נתבאר לעיל יא-יב.

דף לז

במה אוגדים את הלולב – ע' לעיל לג.

עב. האם כשר לעשות הפעולות דלהלן?

א. נטילת לולב ע"י תפיסה באגד.

ב. נטילה על ידי כריכת סודר.

ג. תחיבת הלולב בתוך אגד ההדסים והערבות.

ד. חיתוך הלולב בעודו אגוד עם המינים – באופן שעליו הקצוצים נשארים באגודה.

ה. הרחת הדס ואתרוג של מצוה; [הרחת הדסים ואתרוגים במחובר, בשבת].

א. רבה היה אומר לאוגדי הלולבים שבבית ראש הגולה, לשייר מלמטה כדי תפיסת היד בשביל לאחוז המינים בלא הפסק האגד, שסבר כחכמים שלולב אין צריך אגד ואינו מן המצוה הלכך חוצץ. ורבה אמר: כל לנאותו אינו חוצץ.

א. גם אם האגד עשוי ממיני המצוה, סבר רבה מין במינו חוצץ כדלקמן.

ואף על פי שאין החציצה מלאה, שאוחז הלולב מקצת ע"י חציצה ומקצת בלא חציצה – אעפ"כ הקפיד רבה בדבר (עפ"י תוס').

ב. הלכה כרבה שכל לנאותו אינו חוצץ (עפ"י רמב"ם ז, יא; משנ"ב תרנא ס"ק ט י).

ויש מן הראשונים שנוקטים דוקא בכגון זה שאין החציצה פוסלת בעצם אלא שאינה 'לקיחה תמה', כל לנאותו אינו גורע בלקיחה, אבל דבר שהחציצה פוסלת בו, אף לנאותו חוצץ (עפ"י מאירי. ועריטב"א ור"ן).

ויש מי שכתב שישנם דברים שהצריכה בהם תורה 'נגיעה', ובאלו אף לנאותו חוצץ כי סוף סוף אינו נוגע, וכגון שופר שציפה את פיו בזהב (עפ"י אבני נור או"ח תלב בדעת הרמב"ן. וראה בסמוך).

ג. נראה שבכלל 'לנאותו', דבר שבא להגן על חפץ המצוה ולשמרו, וכגון שמן שמושחים בתחתית התפלין כדי להגן עליהן מפני הזיעה וכד' (עפ"י שבט הלוי ח"ה יד וח"ה ד, א. וצ"ע לפי"ז בניילון העוטף את המינים. ויש מקום לומר שמריחת שמן וכד' הטעם הוא מפני שנטפל לתפלין ונעשה הכל כגוף אחד, משא"כ בציפוי נפרד).

ד. נהגו להחמיר להסיר התפלין והטבעות בשעת הנטילה. יש אומרים שמן הדין הוא, ויש אומרים שאין לחוש מן הדין הואיל ואין כל היד מכוסה בהן, אלא שנהגו להחמיר (עפ"י רמ"א וש"פ תרנא, ז).

והגרשו"א נקט (חדושי כת"י, מובא בהליכות שלמה יא סקכ"ה) שאם רק חלק קטן מן היד מכוסה,